

Voor informatiekunde verder op weg met ontologie

Pieter Wisse

Agendering

Als een informatiekundige iemand is die verstand heeft van informatie, vind ik dat ze er nauwelijks zijn. Echte informatiekundigen, dus. Dat is een alsmaar ernstiger gebrek.

Het lukt natuurlijk nooit om beschaving kenmerkend te laten zijn voor een zgn informatiemaatschappij, zolang nota bene infrastructurele voorzieningen voor informatieverkeer passende variëteit missen.

Voor wie het wil zien, dat valt o.a. aan de omgang met c.q. neergang van privacy te herkennen. Zodra middelen voor terreurbestrijding erger zijn dan de kwaal, wie zijn dan de terroristen? Wat voor verhoudingen (en hun voorstanders) heersen er, zodra marketinginstrumentarium financieel (veel) hoger gewaardeerd raakt dan – capaciteit voor – diensten en producten waarmee o.a. zulk instrumentarium vroeg of laat moet worden betaald?

De materiële tot en met immateriële voorzieningen van infrastructuur vergen samenwerking: mensen in vaak wisselende hoedanigheden van opdrachtgevers tot en met (verkeers)deelnemers.

Zonder vakkundige ontwerpers komt adequate infrastructuur er in elk geval nooit. Hun stelselmatig ontwerp betreft een vāk, dat echter nog steeds géén ruimte heeft om zich te ontplooiën voor de alsmaar dringender opgaven. Maar o.a. zonder informatiekundig ontwerpers die de reële variëteitseisen begrijpen èn daardoor evenwichtige verhoudingen met maatschappelijk (informatie)verkeer bevorderen, is informatiebeschaving kansloos.

Kom, kom, overdrijf ik niet schromelijk? Nee, op reële variëteit valt niet af te dingen, punt.

Als het om zin met informatie gaat, zeg maar betekenis, begrijpt iedereen prompt dat bijvoorbeeld een enkel woord niet duidelijk is. Pas met nodige en voldoende context volgt eenduidigheid.

En toch zijn er mensen die zulk inzicht ontkennen.

Dat blijkt te gebeuren zodra ze opdrachtgever of –nemer zijn van middelen voor informatievoorziening. Ineens blijft explicitering van context achterwege. Als opdrachtgever bezwijkt een mens kennelijk gemakkelijk voor de illusie dat zijn betekenissen- resp. machtssfeer als enige context telt en daarom impliciet moet blijven. Daar blijft het echter niet bij. De netzo eigenwijze opdrachtnemer maakt er feitelijk van wat hij op zijn beurt absoluut geldig acht:

Die traditionellen Denkgeleise sind auch im heutigen Denken noch teilweise unüberwunden und meist weiß es der Suchende nicht einmal, wo er in ihren Bann gezogen wird.

Dat staat op p. 11 van een boek van een filosoof die ik iets verderop uiteraard allebei noem.

Wat het aldus dubbel ontspoorde resultaat is van achterhaald denken over informatie? Als middel voor informatieverkéer werkt het zelfs averechts. Niemand begrijpt ooit waarom, uit mislukking lessen worden lessen getrokken die het ... niet zijn, misplaatste pogingen tot herstel leiden tot verdere verspilling van tijd en geld.

Kortom, de crisis is geïnstitutionaliseerd omdat huidige opdrachtgevers noch –nemers een adequaat referentiekader kennen. Ik pretendeer zo'n kader voor informatiekunde (enzovoort) opgesteld te hebben.

Tut, tut, geef ik mijzelf als fantast te kennen? Nee, ik meen van niet. En wat blijkt? Mijn werk telt vele voorgangers, op allerlei aspecten. Zo ontdekte ik dat de Duitse filosoof Nicolai Hartmann (1882-1952) eerder een ontologie opstelde, waarmee mijn meervoudige axiomatisering grote overeenkomst vertoont.

Het ontologisch werk van Nicolai Hartmann: een vertekende schets

In het (zeer) korte bestek van dit opstel kan ik hoogstens een karikatuur van Hartmanns *Neue Wege der Ontologie* schetsen. Dat moet echter allereerst al genoeg zijn – als aansporing ervoor – om (p. 8)

[d]ie alte Seinslehre

te verlaten. Want die oude ontologie

hing an der These, das Allgemeine, in der essentia zur Formsubstanz verdichtet und im Begriff faßbar, sei das bestimmende und gestaltgebende Innere der Dinge.

Hartmann waarschuwt tegen (p. 5)

Verflachung und Vereinseitigung.

Hij stelt vast wat m.i. inmiddels helaas nog sterker geldt (p. 11):

[I]n jüngster Vergangenheit [hat] die Essentia-Lehre eine Wiedergeburt [...] erfahren[. ...] Man muß überhaupt gegen die Wesenslehre Abstand gewinnen[.]

Terecht ziet hij daar met voorrang een filosofische taak, omdat (p. 14)

[es] gilt [...] radikal umzulernen[.]

Met radicaal blijkt Hartmann ook terecht voor een praktische oriëntatie te kiezen (p. 5):

Philosophie [ist] berufen, das Heutige und Aktuelle mit zu umfassen und mit zu arbeiten an dem, was Not tut.

Managers e.d. beschouwen (hun) praktijk echter gauw als dogma om theoretische bezinning te smoren. Terwijl ze termen als vernieuwing gebruiken, vernietigen ze de ruimte ervoor: valse retoriek. Nota bene, aldus Hartmann (p. 5),

[g]erade wo die Aufgaben am dringendsten sind, muß echte Philosophie an die Grundlagen zurückgreifen.

Welke eis stelt Hartmann aan praktische ontologie? Ik kan me niet voorstellen dat, wie de tijd neemt om zelfs maar eventjes na te denken, het er mee òneens kan zijn dat (p. 23)

[e]s gilt, einen neuen Begriff der Realmöglichkeit einzuführen, der nicht mehr in bloßer Wesensmöglichkeit aufgeht, sondern die Totalität der Bedingungen in der jeweiligen Sachlage des Realzusammenhanges darstellt.

Tja, wie neemt er tijd voor?

Voor passende variëteit veronderstelt Hartmann dat de wereld niveaus telt. Daardoor kan hij voorts aannemen dat (p. 25)

je nach den Stufen oder Schichten des Realen [...] auch das Werden verschiedene Form an[nimmt].

Volgens hem zijn er aldus (p. 38)

vier Hauptschichten [...], die den ganzen Umkreis des Seinsmannigfaltigkeit in der realen Welt umspannen.

Dat ik met Hartmann van mening verschil over het aantal, doet er voor kritiek op oude ontologie niet toe. Ik ben het met hem eens over – de noodzaak van – het principe van zo'n

indeling. En dus principieel óók over verschil en samenhang tussen nevengeschikte niveaus, te weten (p. 30):

[D]ie niederen Seinstufen sind den höheren gegenüber selbständig und bedürfen ihrer nicht; die höheren aber sind von ihnen abhängig.

Over praktisch gesproken, het nut van zo'n indeling is prompt evident (p. 39):

[J]ede diese Schichten [hat] ihre eigentümlichen Seinskategorien [...], die nirgends ohne weiteres mit denen der anderen Schichten zusammenfallen. Ja, die Verschiedenheit der vorherrschenden Seinskategorien ist es gerade, was die Schichten gegeneinander aufhebt.

Een (p. 35)

Gesamtanschauung vom Weltbau

gaat dus met ontleding gepaard. Op elk niveau heerst een karakteristieke systematiek (p. 25), want de nieuwe

Seinslehre[, d.h.] die Seinsweise des Realen zu bestimmen[, ...] ist wiederum in sich selbst mannigfaltig[.]

Daar is voor passende variëteit 'natuurlijk' geen ontkomen aan. Er bestaat voor de complete werkelijkheid geen enkelvoudig referentiekader, maar een stelsel van kaders. Daarover beweert Hartmann overigens dat (p. 42)

auch die Schichtung der Welt [...] kein neuer Gedanke [ist].

Met steeds een dergelijk (deel)kader per niveau is meteen verklaard (p. 38),

daß auch die Wissenschaften sich nach ihnen in zusammengehörige Gruppen von Gebieten aufgespalten haben[.]

De allermeeste opdrachtgevers en –nemers blijven desondanks aanhangers van oude ontologie. Hoe onbewuster, des te hardnekkiger. Daardoor frustreren zij ontwikkeling van passende infrastructuur voor informatieverkeer. Hartmann schetst hoe 'gemakkelijk' ontkenning van reële variëteit doorgaans gaat (p. 46):

Das Bemerkenswerte [...] besteht darin, daß stets ein vollkommen zutreffend erfaßtes Prinzip zugrunde gelegt wird – zutreffend nämlich auf demjenigen Gegenstandsgebiet auf dem es entdeckt und für das es ursprünglich formuliert war. Der Fehler liegt überall nur in der Verallgemeinerung. [...] Nichts ist vielleicht menschlicher als diese Art Irrtum.

Dat doet echter helemaal niets af aan ondermijning door valse veralgemenisering. Ook daarover is Hartmann duidelijk (p. 41):

Von dieser erstaunlichen Tatsache[, d.h. der grundsätzlicher Heterogenität und Unvergleichbarkeit,] etwas abzustreichen, um etwa die ungeheure Mannigfaltigkeit der Realgebilde, aus denen die Welt besteht, gewaltsam einem verstandesgemäßen Einheitspostulat zu unterwerfen, ist Torheit.

Verder met Metapatroon, met tips van Hartmann

Samengevat luidt m.i. de boodschap van Hartmann dat (p. 41)

auch die tiefste Heterogenität die Einheit innerer Verbundenheit nicht ausschließt[.]

Als ontologie voor stelselmatige informatiemodellering, dwz op de maatschappelijke schaal van informatieverkeer, lopen zijn nieuwe wegen echter nog niet ver genoeg dóór. Dat komt omdat hij een ding niet verder problematiseert dan de zijnsniveaus in kwestie (pp. 85-86):

Die Einheit der Welt ist nicht die einer durchgehenden Gleichartigkeit, sondern Einheit eines Gefüges, das Spielraum für kategoriale Heterogenität hat.

Mijn ontologische 'wegen' leiden verder voor passende variëteit. Voor mij geldt voor elk niveau een sóort van verklaringen. De daadwerkelijke verklaring van een 'ding' betreft zijn gedrag. En dat verschilt verder per situatie. Die toevoeging ontbreekt bij Hartmann, maar is cruciaal voor een methode/taal met passende variëteit voor stelselmatige informatiemodellering.

Het tekenequivalent van situatie noem ik context. Als kenmerk van de methode/taal voor stelselmatige informatiemodellering die ik ontwierp, Metapatroon (Engels: Metapattern), geef ik daarom o.a. aan: contextuele verbijzondering.

Het voert hier eveneens te ver om Metapatroon zelfs maar beknopt te beschrijven. De modelleermethode/-taal is elders uitgebreid gedocumenteerd.

Waarmee ik dit opstel vervolg, zijn aanwijzingen die achteraf aan Hartmann vallen te ontlenuen om de noodzaak van een modelleermethode/-taal zoals Metapatroon voor passende variëteit te onderstrepen. Ik verwacht niet dat opdrachtgevers en –nemers zich er voor infrastructuur voor informatieverkeer reeds op korte termijn iets van – kunnen – aantrekken, maar zonder dergelijke oproepen duurt het nóg langer. Of roep ik zeker in eerste aanleg slechts èxtra weerstand op tegen verandering?

Wat vindt Hartmann ook alweer van belang met filosofie? Dat zit ‘m in de opening voor praktische oplossingen (p. 91):

Die Bewährung eines philosophischen Gedankens liegt nur teilweise in den Durchblicken die er eröffnet. Zum anderen und größeren Teil liegt sie im Lösbarmachen von Problemen.

Voor de oplossing van moeilijke problemen is de hulp van vakmensen nodig. Een professional onderscheidt zich van een amateur door beseff van toepasselijke ... ontologie. Voor de kennisgebieden waarop iemand een amateur is, kan z/hij met/voor kennis vrijwel onmogelijk aan een beperking ontsnappen (p. 15):

[A]m allerwenigsten bewußt werden [der Erkenntnis] die inneren Voraussetzungen ihres Tuns.

Met in informatiekundig opzicht vrijwel alom amateurs aan de macht, komt dat voor informatiekunde als vøk op verdringing neer.

Het is er feitelijk nog ernstiger mee gesteld. De omstandigheden voor ontplooiing ontbreken domweg. Die krijgen pas een kans, zodra politici, bestuurders en opdrachtgevers beseffen dat het gebrek aan informatiekundig ontwerpers schadelijk is voor dynamiek van informatiemaatschappij als beschaving.

Nu is beschaving, met maatschappelijk evenwichtige verhoudingen van dien, niet bepaald populair in een tijd van neoliberalisme ... waarin populariteit elitair bepaald blijkt te zijn. Dat is trouwens van alle tijden. Wat zich verfijnd manifesteert, is de democratische schijn die gecoördineerde verbeteringen ondermijnt.

Naarmate amateurs narcistischer (moeten) zijn om managementposities te verwerven, krimpt ruimte voor professionals. Vakmensen, inclusief financieel-economisch onafhankelijke ethiek, zijn echter onmisbaar. Maar die zijn naar hun aard niet altijd op een naïeve manier te volgen. Zeg gerust maar: nooit.

Het vergt nu eenmaal bijzondere inspanning om wat Hartmann een natuurlijke instelling noemt à resp. een tegennatuurlijke áán te leren. De verantwoorde professional is dus altijd ook filosoof. Als zodanig erkent z/hij passende variëteit (p. 15):

Es bedarf dazu der Umwendung aus der natürlichen Erkenntnisrichtung, gleichsam der Rückwendung vom Gegenstande zu sich selbst. [...] Diese erkenntnistheoretische Reflexion ist also sekundär und muß “gegen” die natürliche Einstellung durchgesetzt werden.

Een professional beoefent reflexie dienend. Door zo’n houding vat een narcist haar/hem van weersomstuit op als bedreiging.

Schaft een professional haar/zijn reflexie echter àf, als z/hij dat überhaupt (nog) kàn, dan gedraagt z/hij zich subiet niet langer als... professional. Het zijn dergelijke dilemma’s die integere beroepsbeoefenaren frustreren en tot en met òpgave van hun beroep ‘dwingen.’

Vooralsnog houd ik hoop op erkenning van informatiekunde als vāk en ruimte voor mensen om zich als professional erin te bekwamen via opleidingen en, van structureel belang, door hun beroep ervan te kunnen maken.

Een informatiekundig ontwerper beseft wat z/hij ‘heeft’ aan ontologie (p. 64):

Darauf gerade kommt es der neuen Ontologie an, das Verhältnis von Homogenität und Heterogenität in der Mannigfaltigkeit [...] vorsichtig abwägend herauszuarbeiten, ohne sich von Vorurteilen der einen oder der anderen Art blenden zu lassen.

Volgens Metapatroon bestaat gedragsheterogeniteit van een object tussen situaties; in één bepaalde situatie is objectgedrag homogeen. Aldus bestaat een object (lees hier ook: ding) uit deelobjecten, waarbij een deelobject gelijk is aan een gesitueerd object. Daaruit volgt fijnmaziger – behoefte aan – identificatie, te weten pèr gesitueerd object. En o.a. door gedrag kan gesitueerdheid veranderen. Hoewel Hartmann het (dus) anders bedoelde, over context gesproken, geldt de volgende tekstpassage (ook) voor ontologie à la Metapatroon (p. 22):

[M]it der Zeitlichkeit hängt untrennbar die Individualität zusammen. Sie besteht in nichts anderem als in der Einmaligkeit und Einzigkeit. [...] Es entsteht wohl immer wieder Gleichartiges, aber niemals Identisches.

Wat Hartmann bij herhaling benadrukt, is dat meer- en enkelvoud in verhouding staan. Dat is precies wat met Metapatroon methodisch als verschillen in samenhang valt uit te drukken. Ja, stelt Hartmann (p. 49),

[d]ie Welt, wie sie ist, hat natürlich sehr wohl ihren Einheitscharakter[.]

Wat volgens oude ontologie niets anders dan paradoxaal klinkt, is (pas) met nieuwe ontologie volstrekt logisch (p. 49):

Am wenigsten ist [d]er [Einheitscharakter] durch Verleugnung der Mannigfaltigkeit faßbar. Het nieuwe begrip van eenheid moet echter verschillen van wat traditioneel essentie, wezen e.d. heet. Anders is nog geen nieuwe ontologie aan de orde. Hartmann doet enkele voorstellen (p. 49):

[Sie] kann auch in der Einheit eines Gefüges bestehen, oder auch in der einer durchgehenden Ordnung. Eine solche verträgt sich mit weitgehender Heterogenität.

Voor Metapatroon geldt de radicaalst denkbare opvatting van – het aandeel van – eenheid (lees hier dus ook: samenhang). Omdat èlk gedrag van een object dat van een gesitueerd object is, geldt zoiets als eenheidsgedrag als onbestaanbaar. Daardoor ‘bepert’ eenheid zich tot samenhang tussen de situationalisering van een object. Een zgn nul-identiteit van het object in kwestie volstaat; elke identiteit van een gesitueerd object verwijst ernaar.

Voor zo compact, consistent mogelijke formalisatie zijn de nul-identiteiten op hun beurt als gedragingen van het nul-object opgevat (in een informatiemodel weergegeven door een vette, horizontale lijn: horizon). In Hartmanns woorden (pp. 52-53),

[a]lles Gelingen ist [...] abhängig von der Breite der Ausgangsbasis[.]

Het is precies omdat (p. 64)

[d]er Einheitstypus der Welt [...] eben nicht so einfach [ist,]

dat voor Metapatroon een zgn kunstgreep voor samenhang gemaakt is.

Dankzij gedragloze nulidentiteit faciliteert Metapatroon modellering van grenzeloze variëteit. Wat Hartmann over het verband met categorieën opmerkt, geldt (daarom) a fortiori voor identificatie van relevante situaties (uitgedrukt door ermee corresponderend veronderstelde contexten). Over inventarisatie van “Heterogenität” stelt hij (pp. 49-50):

Aber man kann sie natürlich nicht a priori konstruieren, kann sie überhaupt nicht vor der eigentlichen Arbeit der Kategorialanalyse vorwegnehmen. Sie kann sich vielmehr allererst aus ihr ergeben.

De informatiekundig ontwerper moet dus aan het werk om relevante situaties te duiden. Dat moet integer gebeuren, dwz gericht op bevordering van evenwicht door (informatie)verkeer. Wie daarbij partij kiest, met schade voor àndere partijen als gevolg, handelt als ontwerper niet

integer, is géén professional.

Vervang in het volgende citaat niveaus (Duits: Schichten) door situaties. Hartmann had het als motto voor informatiekundig ontwerpers kunnen schrijven (p. 49):

Die kategoriale Heterogenität der Schichten muß bei aller Suche nach der Einheit der Welt unter allen Umständen erhalten bleiben.

Zolang gedragingen heterogeen blijken, is de situatie nog te ruim bemeten. Omgekeerd kunnen feitelijk homogene gedragingen volgens situaties opgesplitst zijn; dan zijn die situaties nog te krap verondersteld.

Met Metapatroon laten zich (uiteraard) tot en met verschillende opvattingen van deelnemers aan informatieverkeer modelleren. Dat wil nog niet zeggen, zoals Hartmann overhaast beweert, dat (p. 67)

der Streit der Extreme [...] mit diesen Gesetzen erledigt [ist.]

Het zijn immers mensen en er zijn er nogal wat die strijd verkiezen. Met erkenning van reële verschillen kan wel de weg naar evenwichtige(r) verhoudingen ingeslagen worden, op z'n minst áángegeven. Eventuele nodeloze verschillen blijken als het ware vanzelf. Het kan deelnemers al helpen om daarvan àf te raken.

Opbouwende bijdragen aan infrastructuur voor informatieverkeer zijn afhankelijk van ontologisch besef van variëteit. Dat vergt niets minder dan een paradigmawissel, want (p. 92) alle ontische Einheit [...] ist nicht Vereinfachung, sondern Bewältigung der Mannigfaltigkeit, mit der sie es zu tun hat.

literatuur

Hartmann, N., *Neue Wege der Ontologie*, Kohlhammer, 1964, herdruk van tweede editie 1947, oorspronkelijk 1942.

opmerking

In dit opstel had ik kunnen verwijzen naar vele teksten van mijn hand. Dat heb ik achterwege gelaten. Wie geïnteresseerd is, kan terecht op www.wisse.cc; zie publicaties.